

Ненад Ивановић

ЛЕКСИКОГРАФСКА МИСАО АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА
(1926–1955)

Увод

1.0. У проучавању Белићевог дела више пута је констатовано да његова лингвистичка мисао, онда када је усмерена на поједине области језичке стандардизације, има програмски карактер.¹ У складу са овим, под појмом Белићеве „лексикографске мисли” у раду се подразумева лингвистички програм израде дескриптивног једнојезичног речника савременог књижевног, говорног и народног језика, који се формирао у прве три деценије 20. века. Језгро овог програма, заправо идејно средиште Белићеве лексикографске оријентације, садржи мисао о дескриптивном речнику као приручнику који дефинише и регулише стилско-језичку норму. Реализација ове идеје обједињује разне теме које спадају у Белићев лингвистички опус у датом периоду: однос варијаната српскохрватског језика у почетној фази његове кодификације, као и у каснијим фазама,² стандардизацију морфолошких облика речи, степеновање семантичке аутономије појединих граматичких класа (глаголских именица, присвојних придева и др.), одвајање облички идентичних а семантички и синтаксички различитих лексема, однос између синхроне и дијахроне компоненте у речничкој дефиницији, и др.

1.1. У историји српске лингвистике Белићев речнички програм је присутан од почетка 20-тих до краја 60-тих година 20. века, када је и

¹ Тако нпр. у анализи Белићевог *граматичког* и *правописног* мишљења Ж. Станојчић закључује да његово језгро чине програмски принципи (екстра- и интралингвистичког типа) који се реализују као саставни делови Белићеве граматичке и правописне методологије (Станојчић 1976: 259–261). Постојање програмског карактера појединих сегмената Белићеве мисли уочавају и други истраживачи, као нпр. Р. Катичић, који истиче *синтагматику* као принципску основу Белићевог тумачења језичког развоја (Катичић 1976: 175).

² О значењу и природи појма „варијанта” у склопу Белићеве лексикографске мисли в. т. 3.1.2–3.1.3. овог рада.

остварио највише утицаја на ову дисциплину. Разумљиво, у поменутом периоду Белићева лексикографска мисао није статична, већ се развија етапно, кроз фазе које корелирају са развојем општих научних погледа на састав дескриптивног речника и начела његове израде. Тако *прву етапу* развоја речничког програма А. Белића чини дефинисање критеријума за прикупљање и сортирање лексичке грађе за дескриптивни речник у светлу научних сазнања о природи савременог језика и његовом стандарду, које је овај аутор изнео у спису *Српски речник књижевног и народног језика* из 1926. године (Белић 1926). Ова етапа траје до 1934. године, када је у Лексикографском одсеку довршено сређивање грађе по задатим критеријумима, чиме је испуњен већи део задатака постављених у том спису (према: Белић 1940).³ *Друга етапа* развоја Белићевог лексикографског програма траје од 1937. до 1942. године. Ову етапу одликује успостављање концепције речника у светлу развоја лексичке норме и културних функција књижевног језика који су присутни у науци о језику прве половине 20. века. На то се надовезује *трећа етапа* Белићевог речничког програма, која траје од 1946. до 1959. године.⁴ Ову фазу развоја његове мисли карактерише продубљивање теоријских ставова о улози речника као приручника који успоставља модел књижевног језика, што је изведено и кроз полемику са ставовима из *Посланице* С. Новаковића (1888) о природи појмова „књижевни” и „народни” језик и њиховом међусобном односу у речничком корпусу.

1.2. Имајући ово у виду, у раду ћемо представити главне одлике Белићевог лексикографског програма у периоду од 1926. до 1955. године.⁵ Наше излагање обухвата следеће целине: *методолошки аспект* лексикографске мисли А. Белића, дат кроз њену генезу у појединачним теоријско-методолошким сегментима; *историјски аспект* ове мисли, изложен кроз документарни преглед њеног развоја у четвртој и петој деценији 20. века; и њен *концепцијски аспект*, представљен кроз ана-

³ „Од 1926–1930. године проверена је и сређена огромна речничка грађа, а сем тога повећана је и збирка листића (са преко 200.000 листића). ... Како је сређивање грађе довршено до 1934. године ... [то] Академија сматра да се према стању њене лексичке грађе може прићи издавању речника” (Белић 1940: 13).

⁴ Године 1959. из штампе излази први том Речника САНУ, чији предговор (са напоменама о изради текста Речника) представља коначан израз Белићевих лексикографских погледа.

⁵ У раду се не обрађује период између 1955. и 1959. године, будући да је он важнији за рецепцију Белићеве лексикографске мисли у српској лингвистици него за њено формирање.

лизу лексичког материјала у саставу речника, као и одређење речничке концепције и назива у контексту те анализе.

Прва етапа (1926–1934)

2.0. Извор лексикографске мисли А. Белића, њена форма и карактер. Своје главне тезе и аргументе који се тичу лексикографије Белић је изложио 1926. године у свом великом спису (од 126 куцаних страна) под насловом *Српски речник књижевнога и народнога језика*. Спис је остао необјављен, и стога непознат широј јавности; један његов примерак се чува у Белићевој оставштини у Архиву Академије наука (Белић 1926).

2.1. По својој форми, спис о коме је реч представља извештај Председништву Академије о раду у Лексикографском одсеку од 1901. до 1920. године, као и прогнозу правца даље израде Академијиног речника коју је Белић уобличио у времену од 1921. до 1926. године.⁶ Са друге стране, по свом карактеру, Белићев извештај презентује модел савременог језика који је прилагођен перспективи савременог дескриптивног лексикографа. Преглед тема које се у њему обрађују открива да Белићеви ставови о лексикографији представљају синтезу стандардолошких, прагматичких и лингвистичких знања која је аутор развијао у додиру са језичком грађом, као и са културно-социолошким и политичким идејама свога времена.

2.2. И поред великог значаја овог списка за формирање Белићеве лингвистичке мисли у целини, у науци је о њему до сада мало речено. Поред самог Белића, који се на више места позива на свој извештај када говори о савременој лексикографији (Белић [1937] 1999: 129; 1953: 40; 1959: XVII), његово постојање помиње још само И. Грицкат (1988: 9 и фусн. 2; 1993: 10). Околностима настанка Белићевог извештаја, његовом садржају и значају за развој савремене српске лексикографске мисли посвећен је део рада Ивановић (2013: 85–107).

3.0. Програмске одлике лексикографске мисли А. Белића. По природи идеја које су у њему изложене, спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* се може поделити у три целине, које репрезентују три

⁶ О хронологији овог Белићевог списка в. извештаје Лексикографског одсека у *Годишњацима* Академије за 1921. и 1927. годину, у којима се спомињу мотиви за његов настанак (ГСКА: XXX (1922), 225), односно околности предаје у Академији (ГСКА: XXXVI (1928), 110). В. још и одељак посвећен Речнику САНУ у оквиру чланка „Академија” у *Енциклопедији Југославије*, у коме А. Белић напомиње да је извештај завршен 1926. године (Белић 1953: 40).

аспекта Белићеве лексикографске мисли. Прва целина за предмет има дефинисање речничког корпуса кроз питање унутрашње кохезије језика који га представља. Друга целина посвећена је лексикографској критици као промишљању проблема речничке обраде у светлу анализе *Огледне свеске* Момчила Иванића из 1913. године. Коначно, трећи део Белићевог списка дефинише *уредничке задатке* у фазама профилисања речничке грађе и речничког текста.

У делу који следи рећи ћемо нешто више о свакој од ове три целине.

3.1. Дефинисање речничког корпуса. Једно од најважнијих програмских питања за Белића као лексикографа представља дефинисање корпуса савременог стандардног језика. Ово питање, за њега, истовремено рефлектује и проблем одређења самог језичког стандарда. „Питање о обиму грађе и из народног и из књижевног језика нашег једно је од најважнијих за овај речник. Од тога зависи не само шта ће се скупљати, него какав ће се карактер дати у овом правцу овом целом послу” – каже он (Белић 1926: 5).

Због великог утицаја овог питања на природу Академијиног речника Белић га програмски заснива на двама становиштима: *идеолошком*, које је задужено за успостављање концепције речничког корпуса, и *прагматичком*, које је задужено за реализацију послова који прате његово формирање.

3.1.1. Основ *идеолошког* становишта чини историјски мотивисано уверење о јединственом језику Срба и Хрвата, које је Белић формирао нешто раније, у књизи *Србија и јужнословенско питање*.⁷ У тој равни, он предлаже детаљну ексцерпцију хрватских књижевника (или „латиничних дела наше књижевности”), чиме би се речничка грађа заокружила тако да одражава актуелно језичко стање.

3.1.2. Са друге стране, Белићево *прагматичко* становиште засновано је на свести о подели српскохрватског језика на две „варијанте”, источну и западну,⁸ као и на сазнању да су оне у другој половини 19. века

⁷ „[То да] ... назив хрватски значи и српски, и обрнуто, потврђује [се] и при микроскопској научној анализи. ... Како штокавским дијалектом говоре и Хрвати и Срби, а чакавским само Хрвати, то ја називом српскохрватски језик не означајем штокавско-чакавске дијалекте него један језик по пореклу, чијим данашњим дијалектима говоре они који се називају Србима и Хрватима” (Белић 1915: 15).

⁸ У овом раду, појам „варијанте” користимо у значењу „језичких специфичности” појединих области штокавског наречја којима је заједнички Вуков принцип стандардизације књижевног језика на народној основи. Према томе, он

имале неједнак развојни пут. „Ми несумњиво имамо један народни и један књижевни језик – каже он – али подвојеност политичка учинила је да књижевни језик на западу добије боју тамошњих народних диалеката и, у једно време, *свој правац развитака*, док је књижевни језик у источној половини ишао *својим развитаком*, држећи се, у главном, традиција Вукових и Даничићевих. Али и поред тога што је на западу било доста лутања (хтело се узимати много из старих књижевности, из свих диалеката, нарочито се гледало да се туђе речи избаце, па биле оне и дубоко укорене у народном језику и сл.) ипак *што се више приближавамо данашњем времену све је већа тежња да се њихов језик приближи Вукову и Даничићеву*” (Белић 1926: 27–28, истакао: Н. И.). Прагматичка свест о неједнаком статусу варијанти српскохрватског језика на почетку 20. века код Белића је нарочито присутна у (негативно интонираном) сазнању да су се оне могле развијати и независно једна од друге: „Замислимо да је остварено оно што се замишљало у некадашњем уређивачком одбору овог речника, да су изостављена сва дела штампана на западу нашег народа. Подвојенство у нашој књижевности било би несумњив резултат тога ускога погледа. Хрвати би саставили речник свога књижевног језика, и оно што треба да се састави и приближава – почело би да се раставља све више” (Белић 1926: 27).

Прагматичко становиште које Белић уводи у дефиницију корпуса сведочи о томе да се његов став о јединственом српскохрватском језику коригује сазнањем о „два правца развитака” тог језика. Поменуто сазнање мотивисано је уочавањем несиметрије у нормативном статусу „источне” и „западне” варијанте. Ова несиметрија је нарочито видљива у актуелном тренутку, у коме, како Белић констатује, оно „што је добило право грађанства у књижевном језику западне половине нашег народа ... налази на толико негодовање код продужавалаца Караџићевих и Даничићевих традиција” (Белић 1926: 29) – мада је код њега уочљиво настојање да судови такве врсте остану неутрални.⁹

3.1.3. Имајући ово у виду, Белић као један од важних задатака речника поставља уређење односа између источне и западне варијанте према заједничким нормативним принципима. „У том правцу је један од

нема исту природу као термин „књижевнојезичка варијанта” који ће постати актуелан у српској лингвистици друге половине 20. века.

⁹ „Негодовања има на обема странама. Није све добро, разумно и у духу нашег народног језика што се увукло и у језик источне половине, исто онако као што није рђаво све оно што је у западној половини друкчије него код нас” (Белић 1926: 29).

врло значајних задатака овог речника: да изнесе пред наш народ све што се налази у нашем књижевном језику, да покаже шта одговара духу нашег народног језика, а шта не одговара ... Такав речник постаће извор за многобројна проучавања нашег књижевног језика” (Белић 1926: 30). Из Белићевих опрезно изнетих ставова о овом питању може се закључити да тај регулаторни процес треба засновати на Вук-Даничићевој норми као основи стандарда српског књижевног језика. „Познато је да код хрватских писаца има много извештаченог, ненародног, рђаво скованог и неправилног ... све то, у колико се налази у књижевном језику, мора ући у речник нашег књижевног језика; али у речнику мора бити показано да не ваља, ако је заиста тако. Јер за наш књижевни језик ... биће много корисније да се у његову речнику покаже да нешто не ваља него да се остави да се и даље употребљава у књижевном језику, и да се о томе ништа у речнику не говори” (Белић 1926: 12). У овом контексту, Белићева представа лексикографског нормирања креће се између *рестриктивне* *норме* као свођења аутономних варијаната на један заједнички (Вук-Даничићев) образац, и *флексибилне* *норме* као неутралног указивања на међусобне односе и утицаје територијалних варијаната на заједнички стандард – мада је имплицитно ближа овом првом појму.

3.1.4. Други аспект Белићеве дефиниције корпуса, коме је у овом спису посвећено највише простора (Белић 1926: 30–112), јесте питање који лексикографски ресурси најбоље репрезентују језичку целину. У одговору на њега, Белић је извео обимну *класификацију речничких извора* која је обухватила три главна типа грађе: штампана дела (књижевна и стручна издања), збирке речи и периодичку. На плану поделе на регистре ова *класификација* одговара трима функционалним слојевима: савременом књижевном језику, савременом народном, и „журналистичком језику”, или, како га Белић још назива, „живи, разговорни језик ... у моментаном стварању” (Белић 1926: 50). За Белићеву програмску мисао увођење појма „живи језик” (насупротив „књижевном језику”) важно је, јер му омогућава да *савременост* језика посматра као двојно организовану целину. Тако под савременим *књижевним* језиком Белић подразумева језик у синхронијској актуелности, као колективно остварење књижевне, стручне и уопште културне јавности. Са друге стране, под савременим *живим* језиком он подразумева језик у комуникативној актуелности, као индивидуализовано остварење појединца. Стога су и начела организације ових идиома различита. Састав књижевног језика Белић посматра као скуп жанровских типова (нпр. „поезија”, „религија”, „привреда”, „војне ствари” и сл., укупно 39 типова у 27 група) који представљају видове културно-диференцијалне употребе језика у књижевним и стручним де-

лима. Са друге стране, састав „живог језика” почива на начелу стилске диференцијације, и стога се извори овог језика по Белићу најпре могу наћи у друштвено и политички ангажованој штампи, међу публицистима који имају „снажан” или „апстрактан стил” (Пера Тодоровић, Свет. Симић, Ј. Ђорђевић и др.)¹⁰ (Белић 1926: 49), што корелира са савременом дефиницијом *живог језика* као објекта динамике језичке личности (исп. Ристић 2012: 11).¹¹

3.2. Лексикографска критика. Друга целина Белићевог списка посвећена је лексикографској критици. У његовој интерпретацији, критика полази од захтева да се феноменолошки метод изношења језичких факата, својствен лексикографији краја 19. века, замени методом њихове анализе која се изграђује кроз однос између реалног аспекта језика и теоријске мисли о његовој категоријалној природи. У том контексту, Белић је своју критику формулисао кроз анализу лексикографских постојања у *Огледној свесци* М. Иванића (Иванић 1913).

3.2.1. У том духу треба посматрати нпр. Белићеву критику обраде глаголских именица у *Огледној свесци*. Замерајући Иванићу што је овај тип лексике дефинисао формулацијама „име делу” или „име радњи које је садржано у глаголу”, Белић истиче да је уместо тога било боље рећи само „акција” или „радња”, пошто та формулација даје глаголским именицама више семантичке аутономије у односу на глагол. И предлог даље класификације гл. именица по значењима антиципира његове касније теоријске ставове о овом типу лексике, као што је значај допунских синтагми за „откривање” латентних значења управне речи. Тако би се нпр. код именице *владање* морао раздвојити комплекс мотивисан допунама у инструменталу (*владање над вољом и умом противника, владање над самим собом*) од комплекса мотивисаног допунама у генитиву (*владање реда*), који, по Белићу, „значи трајање више него владање” (Белић 1926: 13–14; Иванић 1913: 23–24).

¹⁰ „Живи, разговорни језик нигде се, у моментаном стварању, тако добро не огледа као у дневној и повременој штампи. Само из те грађе не треба узимати све него што је за њу нарочито карактеристично. Овome би се додале и стенографске белешке Скупштине и сличан материјал овome у западном делу нашег народа” (Белић 1926: 50. На стр. 50–61 следи списак аутора из часописа и дневних листова који служе као извор овог типа грађе).

¹¹ За Белићево схватање речника као нормативног приручника нарочито је важно то што се „књижевни језик” третира као идиом који спада у оквир прескриптивне (граматичке) нормe; док „народни” и „живи језик” не подлежу овим ограничењима (исп. Белић 1926: 84).

3.2.2. Белићев захтев да се референцијалност лексема веже за спољашње, прагматичке оквири видљив је и на другим местима, нпр. при анализи Иванићеве обраде присвојних и односних придева. Побиијајући Иванићево одређење придева *владачки* као „адјектива присвојног”, Белић тврди да он у синтагмама *владачки двор* (~ *племе*, ~ *чиновник*, ~ *добро* и сл.) има и квалитативно значење. Аналогно овоме, придев *борбен* по Белићу се семантички удаљава од именице *борба* (Иванић у обради наводи да је за њу овај придев „везан својим значењем”), и поред односног значења (нпр. у синт. *борбени stroj*, ~ *поредак*, ~ *задатак* и сл.) развија и описно значење „који је жива, немирна духа” (Белић 1926: 13; Иванић 1913: 12–13, 22). Оба изложена примера наводе на закључак да Белић посматра придевско значење као контекстуално условљену категорију, која не разграничава јасно своје функције (присвојну и односну са једне, и описну са друге стране), већ се реализује у њиховом континуитету, зависно од концептуалног значења синтагми у којима долази до изражаја.

3.2.3. У Белићевој лексикографској критици приметно је настојање да међу критеријуме за семантичку анализу уврсти порекло категорија и њихову употребу у историјском развоју књижевног језика. Вођен овим, он замера што нпр. код глагола *борити* није обрађен само рефлексиван облик који је инхерентан поменутом развоју; аналогно овом, требало је истаћи да транзитивна употреба гл. *борити* (као у пр. *борити некога*) има „ненародни карактер” (Белић 1926: 11, 14; Иванић 1913: 13–15).

3.2.4. Сви наведени примери говоре о томе да Белић замишља речничку обраду најпре као продужетак теоријског рада у лингвистици. У његовој представи, поступци у обради долазе као саставни део промишљања језика у областима граматичке теорије, историјске семантике, категоријалне семантике итд., и представљају формализацију тих промишљања на разним нивоима речничког описа. Будући да таква позиција имплицира речник научног типа, који уважава различите слојеве дијахроног развоја савременог језика при конституисању књижевнојезичке норме, она се није одржала у савременој речничкој пракси. Стога готово ниједно Белићево решење које је предложено на овом месту није реализовано у објављеним томовима Речника САНУ.¹²

¹² У овом контексту треба разумети и констатацију С. Марковића да је Уређивачки одбор Речника САНУ, почев од слова В, одступио од Белићевих решења при акцентовању страних речи код којих је непренесени акценат још увек жива категорија (Марковић 1976: 308). Такво одступање значило је, у првом реду, одустајање од дијахронијских принципа у конституисању акценат-

3.3. Уреднички задаци. Трећа целина Белићевог списка посвећена је уређивачким пословима на речнику. На основу одређења појма савременог стандардног језика и анализе лексикографског рада са теоријских позиција, Белић дефинише послове уредника у две фазе. То су: *унутрашње уређење грађе*, које подразумева профилисање речничког корпуса; и *уређење речничке концепције*, која обухвата профилисање функције речника и његове намене у друштву.

3.3.1. Полазећи од идеје да целокупна грађа мора бити уређена према јединственим принципима, Белић захтева да се међу ове принципе, поред семантичке, уврсте и синтаксичка и фразеолошка (заправо идиоматска) компонента лексике коју, како сматра, мора показивати сваки речник. Према њему, једна од највећих Иванићевих погрешака је у томе што је у *Огледу* занемарио јединство ове три компоненте (Белић 1926: 115).

3.3.2. Посматрање речничке обраде кроз јединство семантичког (семасиолошког), синтаксичког и идиоматског аспекта лексичке анализе упућује на то да решење за уређеност грађе Белић не види у простом попуњавању фонда лексике, већ у бољој организацији синтагматског контекста њене употребе. И заиста, наводећи примере „пропуштених речи” у грађи ексцерпираној до 1921. године он заправо потцртава недостатак синтагми¹³ чију контекстуализацију сматра карактеристичном за стил појединих аутора (за ово истицање карактеристична је констатација да су код тих аутора „бележене ... обичне речи, а ниједна фраза”). Тако, на пример, Белић истиче да из романа *Ђакон Богородичине цркве* И. Секулић нису ексцерпирани синтагматски спојеви *док су басови рикали*, да је Ана *често* узмакла и сл.; из приповетке *Кроз мећаву* П. Кочића синтагме *најзгоднији* домаћин, да сеире *кришно* и бијело благо и сл.; из дела И. Андрића синтагме *плануло* свјетло, живот *о* туђем хлебу и сл.; из драма Војислава М. Јовановића синтагме *извијено* тело, у *блаженом* заносу итд. (Белић 1926: 116, истицање ауторово).

3.3.3. Белићев предлог о унутрашњем уређењу грађе открива његове погледе на синтагму као семантичку структуру која одражава специфичност језичке и стилске компетенције аутора књижевног језика. Према његовом мишљењу, смисао речничког корпуса је у томе да поброји све синтагматске реализације лексема карактеристичне за писце који се

ске нормe (које је заступао Белић) у корист оних који су мотивисани затеченим језичким стањем.

¹³ Појам „синтагме” овде се узима у смислу како га схвата Белић, као „група” речи која изражава јединство значења и функције појма у исказу (исп. Белић 1954: 16–21).

ексцерпирају за речник – што одговара Белићевим стилистичким погледима (како их је дефинисао М. Ковачевић): о језику као општедруштвеном ентитету сачињеном од појединачних творевина генерализованих имитацијом колектива (Ковачевић 2014: 31). За Белићеву лексикографску мисао карактеристичан је смер којим се ови погледи реализују: док се у профилисању речничког корпуса полази од појединачног ка општем, у сагледавању речничке целине као скупа свих контекстуалних реализација лексема креће се од општег ка појединачном.

3.3.4. Други аспект профилисања речничког корпуса везан је за уређење грађе при њеном груписању под успостављеним одредницама (или „основним речима”). Анализирајући прикупљени речнички материјал, Белић истиче потребу да се у овом смислу он уреди према јединственим класификационим принципима, који подразумевају да ексцерптори поседују стручна знања из домена морфологије, синтаксе и семантике. На тај начин би се избегле бројне грешке које се јављају у грађи, нпр. груписање придева или именица под глаголском одредницом (*неодрасли* под *одрасли*); именица под придевском одредницом (*пирлитана* (*пушка*) под *перлитан*); колебање у морфолошкој и обличкој парадигми (им. *чавље* наведена под *чавал*; постојање две засебне групе примера под одр. *очи* и *око*; постојање две прид. одр.: *свуколики* и *свиколики*); мешање регистара (навођење им. *опхо(ж)деније* под одр. *опхођење*); неуређеност синтагматских одредница (*врзино коло*, *здрава Марија*, *испустити душу*), и сл. (Белић 1926: 113–114). Из изложених примера је видљиво да већина „грешака” које Белић истиче спада не само у област техничког уређења грађе, већ и у домен актуелних тешкоћа при успостављању одреднице у савременој лексикографској пракси (исп. Николић 2014: 62, 64–65). У том контексту, он настоји да уведе правила ексцерпције која се заснивају на идентификацији лексема као делова категоријалних комплекса у којима је граматичка дефиниција надређена семантичкој. Такве природе је и (само на први поглед узгредна) опсервација да се примери за облик 3. л. през. гл. *јесам/бити* налазе под *јесам* и *бити*: захтев да се они обједине под једном одредницом представља Белићев одговор на питање (у коме, поред лингвиста, у то време равноправно учествују и логичари и филозофи језика): има ли довољно разлога да се глаголи *јесам* (*esse*) и *бити* (*habere*) сматрају засебним лексемама у егзистенцијалној употреби – или не (уп. Корин 1997 и тамо нав. литературу).

3.3.5. На основу свега изреченог Белић, на крају свог списка, дефинише концепцију Академијиног речника као ризнице „свих речи које су се одомаћиле у књижевном језику нашем нове епохе” (Белић 1926: 120). Из

претходног је јасно да под појмом „речи” Белић посматра лексему и као основу система лексичко-граматичке норме, и као део стилског израза појединца. Отуда он од речника тражи да одреди нормативни, функционални, категоријални и др. статус лексема, али и да пружи слику о њиховој индивидуалној употреби у културно-стилском контексту: „Овај речник ... треба да нам, својим обрађивањем употребе неке речи код књижевника и у народу, покаже колико је која реч у употреби и код којих писаца. ... Речник савременог књижевног језика мора бити збирка речи наших књижевних дела у којој ћемо наћи њихова значења. Он нам мора помоћи ... да *разумемо* дело наших писаца” (И.: 121; истицање ауторово).

Друга етапа (1937–1942)

4.0. За развој српске дескриптивне лексикографије, њене научне и методолошке парадигме, четврта деценија 20. века представља значајан период. У релативно кратком времену – од 1932. до 1937. године – издају се речници који својим садржајем и начелима израде у великој мери дефинишу оквире ове дисциплине.¹⁴ Уз ово, запажа се и да културна и критичка мисао тог времена проблеме очувања српског језика и неговања норме артикулише најпре кроз потребу за свестраним познавањем његове *лексики* – што утире пут лексикографском приступу њеном познавању и даљем испитивању у српској науци о језику.¹⁵

¹⁴ Године 1936. Л. Бакотић штампа *Речник српскохрватског књижевног језика*, први дескриптивни једнојезични речник савременог језика у српској лексикографији. Исте године излази други том *Енциклопедијског речника немачко-српског* С. Ристића и Ј. Кангрге (српско-немачки део је изашао из штампе 1928. године), који лексику књижевног немачког језика објашњава логички и прагматички фундираном дефиницијом на српском језику. Године 1937. излази из штампе енциклопедијски *Лексикон страних речи* М. Вујаклије, који настоји да стандардизује правописни, семантички и термилошки аспект употребе страних речи у српском језику. Године 1932. и 1935. штампан је (са Белићевим предговором) *Речник косовско-метохиског дијалекта* Гл. Елезовића, први систематски израђен дијалекатски речник у српској лексикографији.

¹⁵ За изложени приступ карактеристични су нпр. ставови „О нашем књижевном језику” Р. Врховца из 1932. год., у коме се тврди да главну потребу српске књижевне културе чини познавање „материјалне стране” језика, тј. „речника и фразе, народне или по народној грађене или у значењу пренесене речи, фразе народне и књижевне”, уз захтев да се сто педесет година новијег развоја српског језика фиксира у једном „потпуном речнику нашег народно-књижевног језика” (Врховац 1932: 1–3).

Свестан наведених потреба научне и културне заједнице, као и могућности српске лексикографије у овом времену, А. Белић је 1937. године формулисао принципе конципирања, израде и издавања тезаурусног речника савременог језика.

4.1. *Концепцијске принципе* тако осмишљеног речника А. Белић је изложио 1937. године, у студији о педесетогодишњици Српске краљевске академије (Белић 1937 (1999)). Ови принципи се тичу одређења речничке грађе кроз вертикалну (хронолошку) границу појма „српскохрватски савремени књижевни језик”, као и кроз однос идиома у његовом саставу. Тако је појам савременог књижевног језика дефинисан као језик писаца који остварују начело стандардизације књижевног језика на народној основи, при чему је за почетак речничког описа узета књижевнојезичка пракса Доситеја Обрадовића. У састав књижевног језика ушла су два идиома: „народни језик у обради књижевника” (књижевни језик фиксиран у књижевним и стручним делима), и језик говорника дијалекатских ареала (народни језик фиксиран у збиркама речи и дијалекатским речницима). Представљањем структуре савременог језика у контексту грађе која га представља А. Белић се ослонио на главна начела која је о том питању 1888. године изложио С. Новаковић (Белић 1937 (1999): 129; Новаковић 1888: 29–32).

4.2. Сачувана грађа указује на то да је, напоредо са концепцијом речника, у исто време разматран и његов *план издавања*. То је видљиво из писма А. Белића министру просвете Краљевине Србије Д. Магарашевићу, у коме га обавештава да се Академија налази „пред дефинитивном редакцијом и објављивањем” свог тезаурусног речника, и на основу уређене грађе од скоро три милиона листића предлаже „издање речника књижевног и народног језика у шест до осам онаких књига као што је Вуков речник” (од око 300.000 – 400.000 речи), који би требало да изађе у року од 5 до 6 година (Белић 1937: 1).

4.3. Сигурност са којом је А. Белић прецизирао обим речника и динамику његовог излажења упућује на закључак да су у то време у Лексикографском одсеку разматрана и методолошка питања његове израде. У том контексту, Белић је у више наврата истицао пример рада на *Приручном речнику чешког језика* Чешке академије наука као узор модерне лексикографске праксе.¹⁶ Саобразно основном прин-

¹⁶ „У Прагу Чешка академија ради сличан посао. Поред тројице уредника (г.г. Хујера, Своботке и Вајнгарта) има још 13 људи на сталноме раду у Речничком одсеку, од којих су три доцента, два директора гимназије и неколико

ципу израде *Приручног речника* – да пружи слику развоја структуре и значења речи чешког књижевног језика у савременом периоду његовог развика (Хладка-Мартинцова 2013: 350), можемо претпоставити да би речник који је у то време планиран у Одсеку обрађивао махом савремена књижевна и научна дела, што одговара Белићевом предлогу његовог обима.

4.4. Своје ставове о концепцији и организацији описног речника А. Белић је поново изложио 1941. године, у преписци са министром просвете Велибором Јонићем и његовим замеником, Владимиром Велмар-Јанковићем. Непосредан повод за преписку било је интересовање Министарства просвете за питања израде и објављивања Академијиног речника у времену окупације.¹⁷

4.4.1. У писму од 19. јула, Владимир Велмар-Јанковић се обратио А. Белићу са захтевом да му се достави програм организације рада у Лексикографском одсеку, као и предвиђени рок издавања прве свеске Речника (Велмар-Јанковић 1941: 1). На овај захтев А. Белић је одговорио 25. јула, предлогом да се пре самог речника најпре изради огледна свеска која ће утврдити организацију грађе и начин њене обраде.¹⁸ Овај навод је допуњен у писму од 7. августа, предлогом да се формира лексикографски колектив који би израдио поменуто огледну свеску. Овај колектив би, по Белићевом мишљењу, чинили сарадници који се већ налазе на раду у Одсеку: Драгутин Костић, Милош Ивковић и Исидора Секулић; а уз њих и: Хенрик Барић, Радосав Бошковић, Фехим Барјактаревећ, Глиша Елезовић, Бранко Милетић, Радомир Алексић, Јован Вуковић, Милош Московљевић, Миливој Павловић, Михаило Стев[ф]ановић и Загорка

наставника упућених у тај Отсек” (Белић 1937: 2). *Приручни речник чешког језика* (Příruční slovník jazyka českého) у 8 томова представља дело чија је припрема започета 1911. године. Први том је изашао из штампе 1935. године. Речник је израђен на основу картотеке од око 5 милиона картица, и броји преко 250.000 обрађених лексичких јединица. *Предговор* првом тому овог дела, који садржи концепцијске, методолошке и техничке аспекте његове израде, чува се у Белићевој оставштини (ПРЧЈ 1935).

¹⁷ Лексикографски рад у Академији у периоду од 1941. до 1944. године у великој мери представља неистражену област лингвистичке историографије. Овај рад је до сада најдетаљније представљен у: Радовић Тешић 2009: 149–194.

¹⁸ „Што се тиче саме грађе и почетка њена објављивања, а тако исто и начина самог објављивања – о томе има да донесе одлуку Академија, јер она сноси одговорност за све. Она ће моћи то учинити тек после једног Огледа, састављеног само за њене чланове, у којем ће се ове додирнуте стране речника јасно видети. Тада ће њена одлука бити дефинитивна” (Белић 1941 (1): 1).

Михаиловић (Белић 1941 (2): 2).¹⁹ Побројани сарадници били би ангажовани на обради дијалектолошког материјала, одређењу порекла страних речи, дефинисању фразеологије, личних и географских имена, изради фонда квалификатора и др. Таквим системским радом, чији би А. Белић био надзорник и координатор, *Оглед* би могао бити завршен у року од шест месеци (Белић 1941 (2): 2).

4.4.2. Иако се А. Белић недуго после овог повукао из јавног и научног живота, сачувани подаци говоре о томе да је рад на огледној свесци настављен и током 1942. године. Лексикографски послови су подељени према специјалностима сарадника, донет је план *Огледа*, а приложени су и елаборати сарадника о проблемима дефинисања и акцендовања. Половином октобра исте године огледна свеска је завршена и предата у штампу, да би убрзо потом (на захтев Х. Барића) била повучена из Државне штампарије, у коју је враћена тек крајем марта 1944. године.

4.4.3. У Белићевој заоставштини остао је сачуван нацрт *Увода* у *Огледну свеску* из 1942. године, који потврђује и резимира његове програмске ставове о концепцији речника у овом времену (*Увод* 1942).²⁰ Према тексту *Увода*, Речник треба да обухвати „савремени српски књижевни језик ... у најширем смислу, дакле [да] пружа слику о језику не само лепе књижевности него уопште српске књиге XIX и XX века; као и о свакидашњем говорном језику образованих Срба; при томе у Речник се уноси само оно што је заједничко за ширу језичку целину, за што се налази потврде код више добрих писаца”. Уз ово, у Речнику се обрађује и лексички материјал из народног језика по начелима истог стандарда: „Кад имамо у виду цео процес стварања нашег књижевног језика, јасно је да се тај лексички материјал не може издвојити; ако данас немамо потврде за њега у штампаној речи, он у великој мери живи и у говорном језику образованих људи, и ништа му не стоји на путу да пређе у књижевност” (*Увод* 1942: 1; истакао: Н. И.).

4.4.4. Имајући у виду општа концепцијска начела тако замишљеног речника, у *Уводу* је истакнуто да ће се он писати са циљем „да се да пре-

¹⁹ У наставку списка потенцијалних сарадника наилазимо на Белићеву напомену да је „г. Иво Андрић изјавио ... жељу да и он, као члан Академије, сарађује на речнику” (Белић 1941 (2): 2).

²⁰ Иако рукопис *Увода*, по нашем мишљењу, одражава Белићеве концепцијско-нормативне (не нужно и методолошке) ставове у том времену, важно је напоменути да његов аутор, чак ни посредно, није био А. Белић. *Увод* је, по свој прилици, написао Х. Барић, служећи се резултатима истраживања које су спровели сарадници Лексикографског одсека током 1941. и 1942. године.

сек кроз савремено стање српског језика, наиме да се утврди *савремено језичко осећање образованих Срба*”, односно, да ће се у обради давати „хоризонтални пресек кроз савремени српски језик са тачним одређивањем ‘специфичне тежине’ појединих речи [према том осећању]” (Увод 1942: 3, истакао: Н. И.). Сагласно овоме, као нормативан је одређен домен примене квалификатора „покр.(ајинско)” којим се обележава општи план разлике између књижевног и народног језика: „При стављању ознаке ‘покр.’ није била пресудна чињеница да се реч не употребљава у целом подручју српског језика, него то да се она у савременом књижевном језику осећа као провинцијализам” (Увод 1942: 2). Статус нормативних ознака задобили су и квалификатори термилошких домена („правн.”(о), „админ.”(истративно), „песн.”(ички) и др.), као и колективне експресије (ознаке „свеч.”(ано), „ир.”(онијски), „подр.” (угљиво) и др.) – будући да они, у склопу ове концепције, најпре одређују „границе употребе речи у разним језичким областима” а тек потом и њихову семантику (Увод 1942: 3).

4.5. Рад А. Белића у оквиру друге етапе његовог лексикографског програма (од 1937. до 1942. године) обележен је формулисањем концепта описно-нормативног речника савременог књижевног језика. Дефинисањем језичког састава у контексту динамике његовог развоја презентован је модел језика који чини предмет обраде, а у односу на тај модел експлицирана је и улога речника као приручника који арбитражу у стандардизационим питањима филтрирањем употребе речи кроз израз „добрих писаца” и „образованих говорника”. Коначно, промишљањем састава лексикографског колектива и предлогом за његово формирање начињени су и први организациони помаци у раду на Речнику САНУ.

Трећа етапа (1946–1959)

5.0. У концепцијском смислу, трећу етапу у развоју Белићевог речничког програма одређује ново разматрање појма књижевног језика у светлу односа према грађи у његовом саставу. Отклон од претходне етапе највидљивији је у томе што се у овом периоду начела израде речника разматрају полазећи од природе језичког материјала који га сачињава – док је у ранијем времену она разматрана превасходно имајући у виду улогу самог речника у језичкој стандардизацији.

5.1. Трећу етапу развоја лексикографске мисли А. Белића обележава промишљање модела књижевног језика у контексту његовог преласка на концепт тезауруса као документарног речника великог

обима.²¹ То промишљање је најбоље видљиво у полемици са ставовима С. Новаковића о лексичком саставу описног речника. Ова полемика је присутна у Белићевој првој (и необјављеној) верзији *Увода у Речник САНУ*, у коме је дефинисан његов лексикографски програм у послератном добу (Белић 1955).²² Главнина Белићеве критике усмерена је на део Новаковићеве *Посланице* који дефинише Академијин Речник као речник који обрађује „књижевни народни језик” (Новаковић 1888: 30).

5.2.1. Анализирајући Новаковићев модел књижевног језика који је изложен у *Посланици*, А. Белић констатује да овај аутор говори о књижевном и народном језику без њиховог постављања у међусобан, нормативно уређен однос. У вези са овим, Белић је напоменуо да се „некада [у Новаковићево време] ... мислило да овај речник треба да буде речник књижевног српског језика на основу, углавном, ћириличке књижевности и, у исто време, и речник народног језика. Тако је, као што се може видети из историјата о речнику, мислио Стојан Новаковић” (Белић 1955: 1; истакао: Н. И.). Изражавајући неслагање са тим мишљењем, А. Белић је оценио да би се овим дала нетачна идеја о самом речнику: „да је то нормативни речник књижевног језика, што он у ствари није ... већ је он описни речник по грађи која је скупљена у Српској академији наука” (Белић 1955: 1).

5.2.2. Према Белићевом уверењу, Новаковићево схватање функције описног речника у односу на језик који се у њему обрађује је двојно: нормативно (речник као анализа стилско-нормативних законитости

²¹ Тај прелаз је видљив већ 1946. године, у извештају Председништву САНУ у коме су формулисани задаци Института за српски језик. „Речник савременог књижевног језика нашег – пише А. Белић – у којем би била сва лексичка грађа која је нагомилана од Караџића до данас ... [био би] велико олакшање нашим књижевницима, стална могућност лексичког освежавања нашег савременог књижевног језика и неисцрпан извор за испитивања развитка нашег књижевног језика у току ових сто и тридесет година” (Белић 1946: 2–3, истакао: Н. И.). Садржај извештаја о раду Института за српски језик у времену од 1947. до 1951. године указује на то да се рад на речнику одвија у овом правцу. Ексерципирају се нови писци и едиције и примају нове збирке речи, чиме је грађа за кратко време увећана са 4 на 5 милиона картица. Истовремено се израђују упутства за обрађиваче према смерницама Научног савета (Белић 1950: 3). Године 1953. излази из штампе Огледна свеска Речника САНУ, чијом израдом је руководио Милош Московљевић (Стевановић 1973: 5).

²² Текст првобитног *Увода у Речник САНУ* сачуван је у Белићевој заоставштини у више верзија, укључујући бројне белешке које показују његову генезу у времену од 1953. до 1955. године. Рукопис се састоји од две целине: „Увод” (стр. 1–17) и „Посебне напомене” (стр. 17–34). На основи овог списка настао је *Увод у Речник САНУ* (Белић 1959).

употребе књижевног језика); и експликативно (речник као наставак Вуковог и Даничићевог рада на прикупљању лексичког материјала из народног језика). Такво схватање речничке концепције имало би за последицу дуално конципирану обраду: лексике књижевног језика у оквиру система књижевнोजезичке норме; и лексике народног језика у оквиру дијалекатских (под)система. То би, према А. Белићу, могло дати „... нетачну идеју о језику наше писане или штампане речи. Он није нешто сасвим засебно од народног језика. Језик наше књижевности је у пуној мери и народни ... Што се он бави и културним и научним питањима, и због тога је књижевни језик, то га још не одваја од његова народног извора” (Белић 1955: 2). Сагласно томе, А. Белић је материјал из народних говора представио као интегрални део књижевнोजезичког стандарда: „Како наши писци и сами често позајмљују речнички материјал из народних говора, исто тако и по неку другу особину која није забележена у нормативној граматици нашег језика, сматрало се да и народне речи примљених збирака, *уколико одговарају начелима овог речника*, буду уврштене у речник и тако стављене на расположење књижевницима и другим људима који се овим речником служе” (Белић 1955: 3; истакао: Н. И.).

5.2.3. Имајући све изложено у виду, можемо закључити да је А. Белић питање концепције Речника САНУ формулисао кроз проблематизацију Новаковићевог становишта о дуалној природи књижевног језика као предмету лексикографске обраде. Та проблематизација се односи на методологију обраде лексичког материјала с обзиром на перцепцију односа идиома који је њиме представљен у речнику. Свестан импликација овог питања у савременој речничкој пракси,²³ А. Белић је у *Уводу* из 1955. концепцију речника одредио синтетички, без спецификавања наслова: „Према овом свему, ово је описни речник српскохрватског језика на основу књижевних, научних и осталих штампаних дела српскохрватске књижевности и збирака речи састављених од различних скупљача” (Белић 1955: 3).

5.3.1. У полемици која се 1955. године развила око овог дела Белићевог *Увода* своје мишљење о концепцији и називу Речника САНУ у светлу његовог лексичког састава и односа према норми дали су следећи лексикографи: Милош Московљевић, Милан Ђорђевић, Светозар Магић, Јован Радуловић, Милија Станић и Ирена Грицкат. За успостављање садашњег назива Речника САНУ у светлу његове лексичке концепције најважније је, уз

²³ О неким проблемима који произилазе из свођења речи из „народног” језика на систем стандарднојезичке норме у Речнику САНУ, као и о критици овог поступка у савременој лексикографској пракси, говори Д. Г. Премк (Гортан Премк 2004: 291–292).

Белићево, било мишљење И. Грицкат, формулисано на основу искуства у изради његове прве књиге (Грицкат 1955). „Према садашњем изгледу дефинитивно обрађених делова речника – написала је И. Грицкат – мислим да може да се стави у назив ‘Речник књижевног и народног језика’ – али са потребним објашњењима. Треба дати објашњење у овом смислу: реч ‘народни’ у наслову ниуколико не значи да је народна реч осуђена да остане некњижевна, нити реч ‘књижевни’ у наслову значи да је реч постала ненародна. У овом смислу између њих не постоје границе. Али ако је речник – опис стања у нашој књижевности XIX и XX века и попис лексичког блага са терена – онда остаје чињеница да су неке речи у исто време и *народне и књижевне* (у наслову: ‘књижевни језик’) а друге *само народне*, још не књижевне (у наслову: ‘народни језик’)” (Грицкат 1955: 1; истицање ауторкино).

5.3.2. Суштина понуђеног решења И. Грицкат јесте настојање да се помире два погледа на састав речника: Новаковићев дуалистички и Белићев интегративни. Док се, у равни међусобног односа појмова књижевног и народног језика у историјском и органском смислу не могу оцртати јасне разлике (Белићево гледиште), у равни њиховог заједничког односа према речнику као моделу језичке целине те разлике постоје, и почивају на представи савременог књижевног језика као идиома који је, у лексичком смислу, различит од народног колико то захтевају његова социјална и културна функција (Новаковићево гледиште). Формулисањем концепције Речника САНУ узимањем у обзир оба гледишта истакнута је комплексност књижевног језика као јединства историјског процеса његовог развоја и савремености његове имплементације, чиме су заокружене научне тенденције присутне у српској лексикографији још од Јована Стејића (Поповић 1995: 30), што је и истакнуто у његовом *Уводу* из 1959. године.²⁴

Лексикографска мисао А. Белића и програм израде дескриптивног речника С. Новаковића (1888)

6.0. Оно што се најпре учача при анализи Белићеве лексикографске мисли јесте њена утемељеност у лексикографским програмима раније епохе. У овом контексту, приметно је да њени главни аргументи полазе од идеја које су изложене у *Посланици* С. Новаковића, спису који се у науци сматра теоријском основом савремене српске лексикографије (Новаковић 1888).

²⁴ „Било [је] потребно, с једне стране, да у овај Речник уђе оно што чини општу образованост или општу културу наших народа, а, с друге стране, да и овај општекултурни део нашег језика пригрли онај тип лексичких речи који најбоље одговара и начелима и духу нашег народног језика” (Белић 1959: VIII).

6.1. Тако се нпр. Белићево одређење стандарда кроз дефинисање корпуса савременог језика може довести у везу са Новаковићевом тезом о дескриптивном речнику као лексичком репрезенту свих крајева који остварују Вуков принцип стандардизације књижевног језика на народној основи (Новаковић 1888: 25–27). Са друге стране, приметно је Белићево усложњавање ове дефиниције кроз анализу нормативног статуса „источне” и „западне” варијанте српскохрватског језика, што превазилази Новаковићеве неутралне ставове о том питању (Новаковић 1888: 64–69). За разлику од Новаковића, који само констатује постојеће стање о разлици између „источног” и „западног” говора, Белић износи став о „два развојна правца” српскохрватског језика, који је мотивисан уочавањем неједнаког нормативног статуса и степена стабилизације његових варијанти. Рестриктивност у нормативном приступу речничкој грађи видљива је и у начелима њене лексикографске обраде, која су постављена на строго научне основе, и реализују се у екстензији научних теорија о пореклу речи, њиховој систематизацији и семантичкој категоризацији.

6.2. Друга компонента Белићеве дефиниције корпуса – одређење језичке целине кроз класификацију лексикографских ресурса – може се посматрати као разрада Новаковићеве мисли о језику као динамичном ентитету који се састоји од низа социо-културних варијетета (одн. „кругова језика”).²⁵ Тезу да се диференцијална обележја поменутих варијетета очитују на лексичком плану, у контексту друштвених активности у којима се одвија језичка реализација, Белић конкретизује поделом речничког корпуса на три идиома: *књижевни*, *народни* и *живи* језик као репрезентата три типа извора: штампаних дела, збирки речи и периодичке друштвено- и политичко-полемичке садржине. Интегрисаност поменутих извора у речничку грађу постиже се варирањем критеријума за њену селекцију: док су код *књижевног* језика они усмерени на начела поделе према жанровима, код *народног* језика се везују за семантичку

²⁵ „Језик је средство којим народ води и држи свој друштвени живот, исказује своје мисли, врши своје послове и радње. Језик је, дакле, средство друштвеног саобраћаја и духовног живота ... Тога ради језик се расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове по разликама сталежа, послова и радова који чине целину народног живота. Струке ове послова и према њима и струке језика згодно би се могле упоредити са струкама књижевности. Као што је језик математичара различит од језика песника, језик филолога различит од језика приповедача ... тако сваки круг рада, сваки круг живота ... има свој засебан језик, са засебним обртима, засебном терминологијом, речима, фигурама и значењима” (Новаковић 1888: 79–80).

реализацију лексеме као вид њене употребе која има територијално и културно специфичан карактер. Као треће, критеријуми за селекцију грађе из *живог* језика усмерени су на стилски опсег лексичке реализације која је индивидуално и ситуационо специфична. Јединством ова три идиома (сваког са опсегом својих реализација) и њиховом хијерархизацијом у контексту прескриптивно-дескриптивне норме постижу се стандардизациона утемељеност описног речника као и његова лексичко-семантичка репрезентативност.²⁶

Сагласно овом, трећа етапа развоја Белићеве лексикографске мисли готово у потпуности је посвећена полемици са Новаковићевим схватањима о лексичком саставу српског језика (в. т. 5.1–5.2.3. овог рада).

6.3. У духу идеја изнетих у Новаковићевој *Посланици* постављено је и Белићево начело уређења речничке грађе кроз интеграцију различитих аналитичких приступа лексици. Наиме, Новаковић је у својој *Посланици* истакао значај фразеолошке и синтаксичке анализе језика за утврђивање законитости „српског стила”,²⁷ из чега следи потреба да се у речнику ове законитости испитају „са стране говора, са стране реченица, начина говора или синтаксичких обрта и конструкција” (Новаковић 1888: 37). Изложени наводи стоје у корелацији са Белићевим погледима на речничку грађу као скуп контекстуално условљених синтагми које одражавају стилске специфичности аутора који најбоље репрезентују књижевни језик, при чему је за речнички опис поменутих специфичности, у комбинацији са семантичким, потребно примењивати и синтаксички и фразеолошки аспект лексикографске анализе. Такав приступ речничкој грађи антиципиран је код Новаковића, у тврдњи да је за дефинисање „српског стила” потребно повезивање формалних аспеката лингвистичке анализе са логичким категоријама у језику (Новаковић 1888: 37).

6.4. Имајући све изложено у виду, може се тврдити да се Белићеве идеје о развоју модерне лексикографије, и поред интерпретације која је карактеристична за његову лингвистичку и стандардолошку мисао, остварују

²⁶ У другој половини 20. века планирана диференцијалност у речничком опису постигнута је метајезичким путем, коришћењем великог броја квалификатора којима се одређују територијална припадност речи и њен нормативни, социјални, културни и др. статус (исп. Ивановић 2014).

²⁷ „Као што је ... напоменуто, скоро читаво поље синтаксе остало је [у речницима] без обраде. У овај мах кад се почело све више писати, време је да и ми погледамо на синтаксичке и стилистичке потребе нашег језика и да почнемо нешто чинити за српски стил. Може се знати, и за то треба да се зна шта је то српски стил” (Новаковић 1888: 37).

у континуитету традиционалног програма израде дескриптивног речника савременог језика. О томе, између осталог, сведочи и даља интеграција Белићевих идеја у српске лексикографске програме друге половине 20. века, коју поред континуиране израде Речника САНУ репрезентују и програми рада на вишетомном и једнотомном речнику савременог српског језика (Пешикан 1977), као и комплексне замисли лексикографских пројеката у најновијем добу (Гортан Премк 1994; Тополињска 2006).

Закључак

7.0. Један од најзначајнијих теоретичара српске лексикографије, Александар Белић је својим лексикографским програмом на почетку 20. века унео бројне и значајне новине у дотадашњу методологију израде описних речника. Интерпретиран као скуп идеја и ставова о улози лексикографије у књижевној и уопште културној заједници, његов програм у овом домену има *реформски карактер*. О томе сведочи чињеница да се Белићева лексикографска мисао може у целини представити кроз три основна начела која чине аналитички оквир реформских програма: *аргументовано опредељење за један систем књижевнојезичке норме* и њено спровођење у речничком корпусу, *критику постојеће речничке праксе*, и *предлог нових решења* на плану уређења грађе и њене обраде (према: Поповић 1988: 265–266).

7.1. На *концепцијском плану*, Белићев програм лексикографске реформе доноси вишедимензионалност у приступу језику, било да се ради о функционалним поделама тог језика на варијанте, било да је реч о дефинисању његових идиоматских слојева. Његов рад у овој области посвећен је дефинисању, на основу прикупљене грађе, модела књижевног језика који чини предмет речничке обраде, као и елаборацији међусобног односа елемената тог модела (књижевног и народног језика) на основу властитих ставова о књижевнојезичкој норми и улози речника у њеном развоју. Са друге стране, на *методолошком плану* код Белића први пут налазимо јасно формулисан захтев за аналитичком систематизацијом обраде, као и захтев за уређењем речничке грађе према квалитативном, стилистичком принципу.

7.2. С тим у вези, запажа се да се ставови А. Белића крећу између речника као приручника који експлицира правила стилско-језичке норме (прва и друга етапа), и речника који та правила документује, дајући опис употребе лексема од времена Вука и Доситеја до савременог доба (трећа етапа). Са друге стране, приметно је да у оба случаја Белић развија представу књижевног језика као култивисаног израза језичког колектива, и народног језика као изворног дијалекатског материјала који налази

своју афирмацију у језику писаца и говору образованих појединаца – при чему се лексикографу поставља обавеза да, у појединачним случајевима, одлучује о природи односа између ова два идиома.²⁸

7.3. Овим аспектима Белићева лексикографска мисао издваја се као самосвојна и аутентична целина у развоју српске дескриптивне лексикографије 20. века.

ИЗВОРИ

- Белић 1926:** Александар Белић, *Српски речник књижевнога и народнога језика*. Рукопис. Архив САНУ.
- Белић 1937:** Александар Белић, *Извештај председника Академије наука о раду Лексикографског одсека поднет Министарству просвете на дан 1. 12. 1937*. Рукопис. Архив САНУ.
- Белић 1941:** Александар Белић, *Одговор заменику Комесара Министарства просвете, В. В. Јанковићу, о изради Речника Српске академије, 25. 7. 1941*. Рукопис. Архив САНУ.
- Белић 1941:** Александар Белић, *Акт Председништва СКА упућен Комесару Министарства просвете, В. Јонићу, о изради Речника Српске академије, 7. 8. 1941*. Рукопис. Архив САНУ.
- Белић 1946:** Александар Белић, *Програм рада Института за српски језик САНУ, новембар 1946*. Ненасловљено. Рукопис. Архив САНУ.
- Белић 1950:** Александар Белић, *Извештај Председништву САНУ о раду Института за српски језик, 3. 1. 1950*. Рукопис. Архив САНУ.
- Белић 1955:** Александар Белић, *Увод (у први том Речника САНУ)*. Необјављено. Рукопис. Архив САНУ.
- Велмар-Јанковић 1941:** Владимир Велмар-Јанковић, *Писмо председнику СКА, А. Белићу, о изради Речника Српске академије, 19. 7. 1941*. Рукопис. Архив САНУ.
- Грицкат 1955:** Ирена Грицкат, *Примедбе на Увод А. Белића из 1955*. Ненасловљено. Рукопис. Архив САНУ.
- Увод 1942:** (Хенрик Барић), *Увод (у Огледну свеску Речника СКА)*. Рукопис. Архив САНУ.

²⁸ С тим у вези уп. следећу напомену А. Белића о односу између књижевног и народног језика у описном речнику: „(Међутим то) [не] значи да свака народна реч заслужује да постане књижевна. Ту пресуђују естетске и књижевне особине самих књижевника и стручњака (јер све речи немају исту изразитост и исти однос према потребама књижевног језика и стила)” (Белић 1955: 1).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић [1937] 1999:** Александар Белић, „Речник народног књижевног језика”, у: *Српска академија наука и уметности, Изабрана дела V (Из историје установа)*, Београд: Завод за уџбенике.
- Белић [1937] 1915:** Александар Белић, *Србија и јужнословенско питање*, штампано као рукопис, Ниш: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Белић [1937] 1940:** Александар Белић, „Српска краљевска академија и речник књижевног језика”, *Политика*, 22. 5. 1940, 13.
- Белић [1937] 1953:** Aleksandar Belić, „Rečnik Srpske akademije nauka”, део одреднице „Академија”, у: *Enciklopedija Jugoslavije*, том I, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 39–40.
- Белић [1937] 1954:** Александар Белић, „О значају синтагма за развитак језичких појава”, *Јужнословенски филолог*, XX, 1–27.
- Белић [1937] 1959:** Александар Белић, „Увод (у први том Речника САНУ)”, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, књ. I. Београд: САНУ, VII–XXVI.
- Врховац 1932:** Радивој Врховац, „О нашем књижевном језику”, *Летопис Матице српске*, 331/1–3, 1–6.
- Гортан Премк 1994:** Даринка Гортан-Премк, „О новоме типу дескриптивног речника”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, 203–208.
- Гортан Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, „Једно закаснело извињење”, *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – САНУ – Филозофски факултет у Новом Саду (и др.), 289–292.
- Грицкат 1988:** Ирена Грицкат Радуловић, „Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе”, *Глас САНУ*, CCCLII (књ. 13 Одељења језика и књижевности), Београд: САНУ, 25–40.
- Грицкат 1993:** Ирена Грицкат Радуловић, „Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности”, у: *Сто година лексикографског рада у САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 5–13.
- ГСКА:** *Годишњак*, Српска краљевска академија. књ. XXX (1922); књ. XXXVI (1928).
- Иванић 1913:** Момчило Иванић, *Огледно издање бр. 1. Српски речник књижевног и народног језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

- Ивановић 2013:** Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српског језика (са историјског и лексикографског аспекта)*, необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ивановић 2014:** Ненад Ивановић, „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”, у: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси, колективна монографија*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 195–231.
- Катичић 1976:** Радослав Катичић, „Забилешке уз синтагматику Александра Белића”, у: *Зборник радова о Александру Белићу* (ур. М. Стевановић), Београд: САНУ, 173–180.
- Ковачевић 2014:** Милош Ковачевић, „Међуоднос Белићеве и Ивићеве књиге у колу Српске књижевне задруге с обзиром на њихов значај у историји и култури српског језика”, у: *Српски језик у огледалу Српске књижевне задруге*, Београд 11–40.
- Корин 1997:** Ендру Корин, „О синтакси егзистенцијалног *habere* (има) у српском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 45–60.
- Марковић 1976:** Светозар Марковић, „Став А. Белића у вези с акцентом страних ријечи у Речнику САНУ”, у: *Зборник радова о Александру Белићу* (ур. М. Стевановић), Београд: САНУ, 305–309.
- Николић 2014:** Мирослав Николић, „Утврђивање одреднице у српској лексикографији”, у: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 61–68.
- Новаковић 1888:** Стојан Новаковић, „Српска краљевска академија и неговање језика српског”, *Глас Српске краљевске академије*, књ. 10, Београд: СКА, 5–87.
- Пешикан 1977:** Митар Пешикан, „О потребама и могућностима даљег рада после завршетка Речника Матице српске”, *Летопис Матице српске* 420/1–2, 232–240.
- Поповић 1988:** Љубомир Поповић, „Вуков програм књижевнојезичке реформе (у поређењу са Доситејевим)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/1, 265–278.
- Поповић 1995:** Љубомир Поповић, „Стејићева концепција српског књижевног језика”, *Књижевност и језик*, 3–4, 1–31.
- ПРЧЈ 1935:** *Průruční slovník jazyka českého*. „Předmluva”, díl 1, Praha: Akademie věd, VII–XI.
- Радовић Тешић 2009:** Милица Радовић Тешић, *Са речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.

- Ристић 2012:** Стана Ристић, „Израда нормативног речника савременог српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, 5–17.
- Станојчић 1976:** Живојин Станојчић, „Граматичко мишљење Александра Белића и правопис српскохрватскога књижевног језика”, у: *Зборник радова о Александру Белићу* (ур. М. Стевановић), Београд 259–279.
- Стевановић 1973:** Михаило Стевановић, „Институт за српскохрватски језик и програми његова рада”. *Наш језик XX*, св. 1–5, 1–10.
- Тополињска 2006:** Зузана Тополињска, „Шта тражимо у речнику?”, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 33–37.
- Хладка/Мартинцова 2013:** Zdeňka Hladká, Olga Martincová, „K české lexikografii: tradice a současnost”, у: *Славянская лексикография, международная коллективная монография*, Москва, Международный комитет славистов – Комиссия по лексикологии и лексикографии – Национальный комитет славистов Российской федерации – Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 340–369.

Nenad Ivanović

LEXICOGRAPHICAL IDEAS OF ALEKSANDAR BELIĆ (1926–1955)

Summary

The time period between 1926. and 1955. is critical for the growth of Aleksandar Belić's lexicographical thought. During this period Belić had established a model of contemporary language, structured the dictionary corpus, constructed the methodology of lexicographical definition, built the inner organization of lexical material, managed the work on the dictionary, etc.

With all this in view, this paper analyzes the main components of Belić's lexicographical thought and defines its position in the continuity of lexicographical programmes of the 19th and 20th centuries. Apart from offering an insight into important archive material on A. Belić, this paper's significance lies also in presenting his lexicographical ideas as part of general trends in Serbian and European linguistic science in the twentieth century.